

La invenció de la mare d'En Lleonard

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 18-02-2013

Els biògrafs actuals d'En Lleonard donen per cert que la seva mare era una pobra pagesa d'un llogarret de prop de Vinci que un notari florentí va deixar prenyada i va abandonar a la seva sort. Se sosté per algun lloc aquesta visió dels fets? Era una pagerola analfabeta la mare del savi més savi del Renaixement? Què en diuen els textos més antics? En Jordi Bilbeny ens dóna el seu punt de vista sobre un dels temes més complexos de la biografia d'En Lleonard.

Escriu contrariat En Kenneth Clark que "volem evitar les conjectures i la teoria a la vida d'En Lleonard da Vinci, però no en podem prescindir quan estudiem els seus primers trenta anys. Els fets certs sobre aquest primer període de la vida de l'artista són tan escassos que, si som massa científics o ens guiem únicament pels documents existents o per la crítica de l'estil, ens arrisquem a perdre una part de la veritat. La figura d'En Lleonard fou una llegenda quasi des de la joventut"[1].

Per això mateix, ens cal anar molt en compte a l'hora de donar per bons alguns aspectes de la seva joventut, infantesa o naixement. I així, encara que no ens ho sembli, perquè pensem que aquells primers fets són indubtables, irratables, i només tenen una sola visió i interpretació, fruit d'unes dades exactes i conformes, hauríem de tenir molt present que el Còdex Magliabechiano –dit també Anònim Gaddiano– ens assegura que "En Lleonard da Vinci, ciutadà florentí, encara que fos fill legítim de Ser Piero da Vinci, era, per part de mare, nascut de bona sang"[2]. En Carl Frey, que té cura de l'edició d'aquest còdex preuadíssim, cregut que es trobava davant d'una reliscada textual, no es pot estar d'introduir un "no" entre parèntesi a fi que hom pugui llegir "encara que no fos fill legítim"[3]. Però l'anònim, per d'altres transcripcions que ens han arribat, diu ben clar "encara que fos fill legítim".

No cal que remarqui que la quasi totalitat dels estudiosos i biògrafs lleonardins passen per alt aquest paràgraf. Amb tot, el text del còdex anònim, datat segons En Vecce vers el 1565[4], és anterior a les notes d'En Vasari i tan sols l'avança en antiguitat la ressenya biogràfica d'En Jovio, que es conserva manuscrita en una revisió pròxima al 1535[5]. És a dir,

que som davant del segon text més antic que ens dóna informació sobre el nostre pintor. I és l'únic escrit que el relaciona amb En Cèsar Borja i l'únic que ens reporta que va tenir un deixeble anomenat "Ferrando Spagnuolo"[6].

Els dubtes que havien anat prenent cos sobre l'autèntica mare d'En Lleonard, ja els va esvaïr a la seva manera En Luca Beltrami, a l'any 1921, a l'opuscle *La madre di Leonardo*[7], donant crèdit de tot en tot a la llegenda, en lloc d'apostar per la crítica textual i per atorgar un paper predominant a la censura en tot allò que afecta la construcció de la vida del Mestre.

A partir d'aquí, la quasi totalitat de biògrafs han acceptat amb una bena als ulls que la mare d'En Lleonard és la que els textos suggereixen. També En Nicholl creu que la mare "es deia Caterina"[8]. I tot seguit s'atura uns instants a glossar les poques dades que ens n'han pervingut. Comença per indicar que "de la seva mare i dels avantpassats d'aquesta no en sabem quasi re"[9]. Seguidament, constata: "S'han investigat a fons els cadastres de l'època cercant algun rastre d'ella o de la seva família a Vinci, però no s'ha trobat cap Caterina que respongui a les seves circumstàncies"[10]. Prossegueix apuntant que "certament és possible que Caterina fos una jove sense terres o posició social"[11]. I, sense perdre calada, etziba que "és curiós que l'única biografia primerenca d'En Lleonard que l'esmenta, en digui exactament el contrari: Era per madre nato di bon sangue. Llegim aquest comentari a l'Anònim Gaddiano, escrit entorn del 1540 i que constitueix una font fiable, tot i que no impecable. El seu autor és el primer biògraf d'En Lleonard que afirma que fou fill legítim. Cap de les altres fonts –Billi, Giovio, Vasari, etcètera– no ho esmenta"[12].

A la nota corresponent a aquest paràgraf, i quasi com sorprès del que ell mateix escriu, En Nicholl corrobora novament que "el manuscrit, que conté molts errors d'escriptura, descriu En Lleonard com a legittimo... figluolo de Ser Piero. L'adjectiu és redundant"[13]. I davant l'evidentíssima evidència, la sotraguejada és tan forta que ha de matisar prudentment: "Generalment, es dóna per descomptat que era il·legítim o no legítim, la qual cosa és la que hom pretendria dir"[14].

No cal que apunti que hom no pot saber les intencions d'un escrivà de fa cinc-cents anys, ni què va pretendre dir quan deia el que no devia dir. Això cauria de ple en la camp de la història ficció. Hi ha el que hi ha, hom diu el que diu i el manuscrit canta el que canta: que En Lleonard és un fill legítim i la seva mare és de bona sang. I això ara mateix és el que compta i el que ens aporta una dada transcendental.

En aquesta mateixa línia, s'ha manifestat també l'Edmondo Solmi que, per bé que reconeix que tothom assegura que la mare era una dona vulgar, deixa la porta oberta al fet que pogués ser noble. Segons ell, doncs, "la mare Caterina, que serà més tard la muller d'Accattabriga di Piero del Vacca da Vinci, és la vulgar dona dels documents o altrament la joveneta «de bona sang» de l'Anònim" Gaddiano[15]?

Tampoc En Vecce, que glossa amb detall l'anònim predit, no desmenteix en cap moment la informació que ens forneix sobre aquest particular i, en tractar de "la nascita «per madre di bon sangue»", postil·la que "deriven de fonts de tradició oral les notícies sobre la família d'En Lleonard"[16]. No hi fa cap comentari específic, ni dubtós ni molt menys negatiu, mentre que sí que incideix en el fet que "és errada l'edat en el moment de la mort (72 anys en lloc de 67)"[17]. Per això, a l'inici del seu llibre, en tractar de la mare d'En Lleonard, insisteix que "continuem sense saber-ne re"[18]. I aventura que "probablement no era de Vinci"[19]. Llavors, aprofita per recordar que l'Anònim Gaddiano, dit també Còdex Magliabechiano, "obre tot just una escletxa sobre el seu origen"[20], perquè ens innova, com hem acabat de veure, que era de bona sang per part de mare. I rubrica: "Per part de mare, En Lleonard era nascut «de bona sang». Una família de nobles o de mercaders"[21]. De mercaders nobles, cal matisar. Perquè de mercaders n'hi havia per donar i per vendre i no tots eren de bona sang. Amb la qual cosa ara tindríem que En Lleonard era nascut d'una família de nobles o de mercaders nobles, per raó de la sang noble de la seva mare. Fet que ens dóna una perspectiva totalment diferent a la tradicional, sostinguda fins ara per la majoria dels seus biògrafs.

La transcendència de l'afirmació de l'Anònim Gaddiano, que fa En Lleonard fill d'una família noble per part de mare, no ha deixat tampoc indiferent En Renzo Cianchi, que, en analitzar el text, escriu: "A part de l'error d'haver atribuït a En Lleonard la condició de fill legítim, i malgrat la mancança del nom de la dona que li fou mare, és d'extraordinària importància el judici que es refereix a la seva condició social. De «bona sang» vol dir de família de rang elevat: per cens, per posició política, per educació, per tradició cultural"[22]. I acabava fent-se la pregunta de les preguntes: "A les paraules de l'Anònim Gaddiano, que mereixerien un comentari llarg i apropiat, ¿hi ha potser el secret del naixement d'En Lleonard, la clau del misteri de la Caterina?"[23].

Efectivament, les paraules que ens indiquen que la mare d'En Lleonard era noble són la clau de tot. Som novament al cap del carrer. Si la família d'En Lleonard era noble és que no era la que se li ha atribuït. I per això mateix els rastres que ens hi podrien emmenar desapareixen arreu. No ens ha de sobtar, per consegüent, que aquesta mare inventada, pagesa i analfabeta, "no aparegui a les notes d'En Lleonard"[24], com observa En Friedenthal.

De fet, no és ben bé així. Als quaderns d'En Lleonard hi apareixen tres esments a una tal Caterina. El primer, fa: "Vingué Caterina, el 16 de juliol del 1493"[25]. El segon: "Es pot saber què desitja fer la Caterina?"[26]. I el tercer és una llista de "Despeses de l'enterrament de Caterina"[27]. En cap moment no hi anota que sigui la seva mare, ni re semblant, cosa que es pot deduir també fàcilment per la forma que té de parlar-ne i pel tractament impersonal i distant que li dóna.

En Beltrami, per bé que creia cegament que aquesta Caterina era la mare biològica d'En Lleonard, no pot deixar d'indicar que "les dues mencions vincianes del nom de Caterina del 1493 i del 1494, no autoritzaria, sense cap més altra prova, una relació amb la mare d'En Lleonard, si no hi hagués, en un altre dels fulls, un elenc de «despeses per al soterrament de Caterina» pel que fa al metge, els sacerdots que intervenen als funerals, els seus aparats, les torxes, etc., dels quals es detecta una certa importància del funeral"[28]. Però, per contra, segons En Nicholl, que analitza amb més serenor els mateixos assentaments de l'arribada i de l'enterrament, aquesta Caterina "no sabem qui era"[29]. I, tot seguit, opina, per la fredor amb què En Lleonard parla de les despeses del sepeli, que "la referència a l'enterrament de Caterina consisteix en una asèptica entrada comptable. És possible que calgui advertir-hi un intent de distanciar-se de les emocions"[30], car li costa acceptar que En Lleonard pugui parlar de la seva mare amb un grau tan alt d'impersonalitat i indiferència. Llavors, passa a comentar-ne les despeses. I adverteix: "No és un enterrament de luxe. Les costes pugen a poc més de 6 llires: al 1497 [En Lleonard] gastarà quatre vegades més en una capa argentada per a En Salai"[31]. I constata que "hi ha qui pensa, tanmateix, que la modèstia de l'enterrament no lliga amb la possibilitat que fos la seva mare"[32]. Per aquesta mateixa raó En Gustavo Uzielli, després d'analitzar aquestes referències, en dedueix que, "certament, res no fa creure que aquest nom es refereixi a la mare"[33].

A vista de tot plegat, En Nicholl rubricava: "No podem estar segurs que Caterina fos la seva mare, però si no ho era, de qui es tractava? Sempre que als quaderns s'esmenta una persona que ha comparegut a casa seva per quedar-s'hi una temporada es tracta d'un home: un ajudant, un aprenent, un servent. Per una mera qüestió legal era impossible que Caterina fos una aprenent, i tampoc no sembla molt probable que es tractés d'una ajudant especialitzada en alguna mena de tècnica"[34]. I, llavors, conclou que "l'única interpretació plausible és que fos una criada, una cuinera o una majordona"[35]. Que es tractés d'una simple serventa és l'opinió també d'alguns biògrafs. I d'altres, com En White, que vinc glossant, davant de la impossibilitat de poder establir cap vincle entre aquesta Caterina i la mare en qüestió, apunta que En Lleonard "no degué voler cridar l'atenció sobre el fet, puix podia donar lloc a enraonies sobre el seu origen il·legítim que haurien maculat la reputació de la mare"[36].

A més a més de tornar a traslladar l'anàlisi rigorosa del text al camp de les més pures presumpcions, l'argumentació no pot ser més estantissa i pobra, perquè si, com ell mateix defensa, la mare era "una pagesa", per la qual raó "les ambicions de ser Piero li van impedir casar-s'hi"[37]; i que, justament, per aquesta mateixa condició, "Caterina estigué condemnada des del començament a quedar relegada"[38], és que aquesta dona no tenia ni podia tenir, pels seus orígens i –si fos també cert– per la seva condició de mare soltera, cap reputació. Llavors, ¿com és que En Lleonard intentaria no embrutir-ne la reputació si ja no en tenia? No hauria estat més a l'alçada d'un home de la seva amplada de mires i profunditat espiritual, parlar-ne bé, amb respecte i reverència, fent-la digna d'un fill com ell, que llavors ja havia triomfat com a artista a les corts més altes d'Itàlia? ¿No l'hauria pogut dignificar com a mare amb un reconeixement, si es vol, subtil, però efectiu i dissuasori de tota infàmia pòstuma? Perquè, tal com En Lleonard escriu, "la veritat és de tal excel·lència que, quan elogia petites coses, les ennobleix"[39]. ¿No l'hauria pogut ennobrir només dient qui era, descrivint-la com una dona humil, però com la seva mare? Si no ho fa, si no en diu re, si ni tan sols ens diu que en fos la seva mare, no seria més senzill acceptar que no l'era i prou? ¿No seria més honest assumir, com En White mateix també adverteix, que si "li era impossible referir-se a Caterina com a la seva mare"[40] és que, rasament i curtament, no ho era? I és que, per no haver-hi cap vincle entre En Lleonard i aquesta dona, rebla En White que "és significatiu que el nom de Caterina no aparegui [ni tan sols] a la partida del naixement del seu fill"[41] i que hagi desaparegut de la informació que ens indica que la mare era de bona sang. El Còdex Magliabechiano o Gaddiano ens diu que la mare era noble, però n'oblitera per sempre més el nom. El buit no pot ser gratuït.

Contràriament a la manca absoluta de dades que ho confirmin a les notes lleonardines i en d'altra documentació referent a la seva vida adulta, sabem que n'han quedat rastres documentals a Vinci. Sabem que a Vinci hi va viure una Caterina. Però això és tot el que en podem dir. Anar més enllà i voler-la fer la mare d'En Lleonard és altament arriscat, per no dir que és una distorsió barroera.

De conformitat amb En White, "pels arxius municipals sabem que la mare d'En Lleonard visqué a Vinci fins al 1490. Tingué quatre filles i un fill, però només existeix una vaga referència a la seva família en un cens del 1504, segons el qual dues de les seves filles vivien encara a Vinci amb fills propis; i, per una addenda al cens del 1490, sabem que el fill morí en una batalla a Pisa"[42]. Cap referència, ni remota, a En Lleonard. La qual cosa em continua reforçant en la convicció que, baldament els biògrafs s'hi escarrassin, s'hi entestin i s'abraonin en un atzucac documental, tot el que fa referència a la mare pagesa i analfabeta del gran humanista és una pura mistificació.

En aquest vessant de sospita ja crescuda, En Francesco Cianchi, que ha analitzat tots els documents referents al naixement d'En Lleonard, ens assabenta convençut que "de les recerques fins ara efectuades, cap Caterina de la vila de Vinci, ni de les comarques limítrofes, no es pot relacionar amb aquella que l'engendrà"[43]. Conformement, En Robert Payne, molt més crític i suspicax amb la informació biogràfica general que ens ha pervingut, escriu que "al segle dinou cresqué la llegenda que la mare [d'En Lleonard] era una pobra noia pagesa de la comunitat, que havia estat casualment seduïda per Ser Piero i el nom de la qual, per consegüent, era matèria indiferent per a la història. No hi ha el més petit fonament per a la llegenda. En sabem molt poca cosa, perquè la informació va ser deliberadament suprimida. No podia haver estat pobra i no era, certament, d'origen pagerol"[44].

És a dir, que es va suprimir premeditadament una informació capital que avui ens serviria per dilucidar d'una vegada per totes qui va ser la mare d'En Lleonard. I pel que ara ens afecta, En Payne apunta convençut: "L'Anonimo Gaddiano, una compilació anònima de breus biografies de florentins famosos, intel·ligentment i acuradament escrita en la seva totalitat, descriu la mare d'En Lleonard com una dona nata di bon sangue. Nascuda de bona sang, la qual cosa significava i només podia significar que va ser de naixença noble. «Bona sang» significava «sang noble»"[45].

Per En Payne queda palès que la mare havia de ser noble, que no podia tenir un origen camperol. Però que, justament per raó d'aquesta noblesa, "la informació va ser deliberadament suprimida". Hi ha hagut un intent premeditat per ocultar els orígens nobles d'En Lleonard, especialment els de la seva mare. Jo també ho crec. I En Solmi, tot i que d'una forma indolent, també ho suggeria, car, per ell, "sembla quasi que la natura, després d'haver produït el miracle [de l'engendrament del geni], havia volgut cobrir d'un vel impenetrable el lloc i l'ésser humà que han estat l'instrument d'aquest meravellós efecte"[46].

Llavors, atès que la natura, per ella mateixa, no pot haver encobert els fets del naixement i la documentació referent a la mare d'En Lleonard, fins haver-hi projectat a sobre un "vel impenetrable" –que diu En Solmi–, és que algú altre, amb totes les capacitats humanes per fer-ho, se'n va encarregar. I les traces s'haurien ocultat definitivament, per sempre més, si no fos per la informació del Còdex Magliabechiano o Anònim Gaddiano que ens assegura que la mare era noble.

Per En Payne, "l'Anonimo Gaddiano va ser compilat en un moment on hi havia molta gent que encara vivia i que coneixia el nom de la família de la noia"[47]. El nom i –jo hi afegiria, d'acord amb el text que vinc glossant– l'estament social. Aquest no era cap altre, com hem vist, sinó el de la noblesa. I per això, el nom s'esborra de certs documents transcendents. Novament, sempre segons En Payne, "per raons perfectament intel·ligibles, hom tria no divulgar-ne el nom"[48]. I rebla que "la conspiració de silenci fou tan reeixida que avui no tenim ni idea d'on vingué, o quants anys tenia, o com era. La mare d'En Lleonard roman un misteri"[49].

Jo considero que el misteri no és involuntari. És un buit que calia crear amb la finalitat d'evitar que la seva personalitat, coneguda i definida, pogués aportar la informació necessària per situar correctament el fill. Però el buit té una fissura. Una gran fissura. Una fissura immensa: el Còdex Magliabechiano. I aquest ens confirma sense cap mena d'embuts lèxics ni conceptuals –sense cap mena de restrenyiment mental– que la mare d'En Lleonard era noble. Una mare noble que encaixaria perfectament amb la capacitat intel·lectual, el mètode científic i els coneixements especialitzats desbordants que tenia En Lleonard, contrastats de tot especialista solvent, i que, a l'època, només eren a l'abast no dels nobles, sinó tan sols i únicament de molt pocs nobles.

Jordi Bilbeny

NOTES I BIBLIOGRAFIA

[1] KENNETH CLARK, Leonardo da Vinci; versió espanyola de José María Petralanda, revisada per Fernando Villaverde, Alianza Forma-52, Alianza Editorial, S.A.; cinquena reimpressió, Madrid, 2006, p. 14.

[2] Il Codice Magliabechiano cl. XVII. 17, Contenente Notizie Sopra l'Arte Degli Antichi e Quella De' Fiorentini da Cimabue a Michelangelo Buonarroti scritte da Anonimo Fiorentino; a cura de Carl Frey, G. Grottesche Verlagsbuchhandlung, Berlín, 1892, p. 110.

[3] Ídem.

[4] CARLO VECCE, "Appendice", Leonardo; Profili-24, Salerno Editrice, S.r.l.; 2a edició, Roma, 2006, p. 427.

[5] Ídem, p. 425.

[6] Il Codice Magliabechiano; op. cit., p. 111.

[7] Vg. LUCA BELTRAMI, La madre di Leonardo; Direzione della Nuova Antologia, Roma, 1921.

[8] CHARLES NICHOLL, Leonardo. El vuelo de la mente; traducció de Carmen Criado i Borja Bercero, Santillana Ediciones Generales, S.L.; 5a ed., Madrid, 2006, p. 42.

[9] Ídem.

[10] Ídem, p. 43.

[11] Ídem.

[12] Ídem.

[13] Ídem, p. 568, nota 15.

[14] Ídem.

[15] EDMONDO SOLMI, Leonardo (1452-1519); G. Barbèra, Editori; Florència, 1907, p. 2.

[16] C. VECCE, op. cit., p. 359.

[17] Ídem.

[18] Ídem, p. 30.

[19] Ídem.

[20] Ídem.

[21] Ídem.

[22] RENZO CIANCHI, "La madre di Leonardo (divagazione storica sul misterio della Caterina)", dins BRUNO BRUNI, Catharina Mater. Parvum Carmen. Con una divagazione storica di Renzo Ciani; Stamperia di Tito Guinai, ESPOLI, 1975, p. [2].

[23] Ídem.

[24] RICHARD FRIEDENTHAL, Leonardo da Vinci; traducció de Rosa Pilar Blanco, Biblioteca Salvat de Grandes Biografías-90, Salvat Editores, S.A.; Barcelona, 1986, p. 11.

[25] Cf. MICHAEL WHITE, Leonardo, el primer científico; traducció de Víctor Pozanco, Plaza & Janés, Editores, S.A.; 2a edició, Barcelona, 2001, p. 162.

[26] Ídem.

[27] Ídem, p. 163

[28] L. BELTRAMI, op. cit., p. 4.

[29] CH. NICHOLL, op. cit., p. 318.

[30] Ídem.

[31] Ídem, p. 319.

[32] Ídem.

[33] GUSTAVO UZIELLI, Ricerche intorno a Leonardo da Vinci; Serie Prima, segona edició, E. Loescher, Editore; Torí, 1896, p. 42.

[34] CH. NICHOLL, op. cit., p. 319.

[35] Ídem.

[36] M. WHITE, op. cit., p. 164.

[37] Ídem, p. 35.

[38] Ídem.

[39] LEONARDO DA VINCI, Aforismos; a cura d'E. García de Zúñiga, Colección Austral-353, Editora Espasa Calpe-Argentina, S.A.; Buenos Aires, 1943, aforimse 13, p. 13.

[40] M. WHITE, op. cit., p. 36.

[41] Ídem, p. 35.

[42] Ídem, p. 162.

[43] FRANCESCO CIANCHI, La madre di Leonardo era una schiava? Ipotesi di studio di Renzo Ciani con documenti inediti; Quaderni di Studio e Ricerche-1, Museo Ideale Leonardo da Vinci, Vinci, 2008, p. 14.

[44] ROBERT PAYNE, Leonardo; Doubleday & Company, Inc.; Nova York, 1978, p. 5.

[45] Ídem.

[46] E. SOLMI, op. cit., p. 2.

[47] R. PAYNE, op. cit., p. 5.

[48] Ídem.

[49] Ídem.